

НАУЧНА ИЗГРАЂЕНОСТ ОПЕРАТИКЕ КАО НАУКЕ ОДБРАНЕ

Раде Славковић и Мирослав Талијан*
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Научна изграђеност оператике важно је питање за оцену садашњег стања и основне оријентације у њеном будућем научном третману и развоју у оквиру науке одбране. Под научном изграђеношћу оператике подразумева се степен научне заснованости оператике уопште, њеног предмета (објекта), теорије, језика и метода. Слабости у научном утемељењу су, претежно, последица недовољне научне изграђености њених конституенаса. Њихово изграђивање у науци, па самим тим и у операцији, темељи се на чврстим логичко-методолошким општим одређењима.

Историјска улога и значај операције у разматрањима одређују одређење операције као објекта оператике. У оквиру операције, као појаве, уочавају се различити проблеми практичне активности људи, било у смислу припреме и извођења операције, било у покушају сазнавања њене суштине. Зато предмет оператике представља (1) комплекс актуелних и међусобно сродних проблема са којима се човек сусреће током припреме и извођења борбених дејстава у оквиру операције и покушаја сазнавања суштине операције као појма и (2) комплекс језичких, методолошких, историјских, нормативних и других проблема актуелне конституисаности оператике као науке.

Научна конституисаност оператике условљена је конституисаношћу науке одбране. Та чињеница је последица присутности одређених конституенаса науке одбране, као непосредно вишег ентитета, у сфери оператике (језик, метод, филозофске претпоставке). Анализа конституисаности науке, строго научно гледано, указује на то да је оператика научна дисциплина науке одбране у фази прерастања у науку и сазнајног конституисања у научном смислу, јер није у потпуности испунила све неопходне и релативно строже захтеве за своје конституисање као научне области. Међутим, перспективно гледано, она се са правом може дефинисати као самостална наука одбране. Тиме јој се отварају боље перспективе за самосталан и бржи развој у систему наука одбране.

Кључне речи: *оператика, научна изграђеност, конституенси науке (предмет, теорија, метод, језик).*

Увод

Последњих неколико десетина година воде се озбиљне полемике о научној изграђености науке одбране уопште. Посебно се воде оштре полемике о научној изграђености оператике као дисциплине науке одбране. Расправе о овом пи-

* Пук. др Раде Славковић и плк. др Мирослав Талијан су доценти на Војној академији.

тању још нису завршене, без обзира на то што се операција као њен предмет (објект) конституисала још у Првом светском рату, а своју пуну афирмацију доживела у Другом светском рату и локалним ратовима вођеним после њега.

Данас постоје два различита становишта о схватању оператике. По првом становишту, оператика је дисциплина науке одбране и има своје место у низу субдисциплина: стратегија – оператика – тактика.¹ По другом, наука одбране има две дисциплине: стратегију и тактику.

Разлике су последица деловања различитих услова, као што су величина и организацијска структура оружаних снага, усвојена ратна (војна) доктрина, величина и друге карактеристике потенцијалног ратишта, као и различита гледања на науку одбране уопште. Узроке различитог гледања на оперативку треба тражити у сфери општих односа према војним дисциплинама и њиховом схватању, јер и данас не постоје јединствени и научно верификовани ставови о самој науци одбране, њеном садржају, предмету, њеној научности и другим карактеристикама. Јединственим схватањем основних теоријских одредаба оператике превазишле би се многе постојеће неусаглашености о овим питањима и формирали основи за њену изградњу. Сагледавање овог проблема је најважнији део изграђености оператике и у њему се, управо, садржи одговор научне изграђености оператике као науке одбране. Одговор на то питање могуће је дати применом комплекса научних метода које се користе у сагледавању научне изграђености науке уопште. Нарочито је значајна примена дедукције општих филозофско-методолошких захтева о изграђености науке уопште и науке одбране посебно на актуелно стање оператике, као науке или, пак, научне дисциплине. Уз уважавање наведених ограничења, у доказном поступку користи се анализа степена изграђености сваког конституенса оператике (предмета, теорије, језика и метода).

Филозофско-методолошки захтеви о степену изграђености науке

Степен научне изграђености сваке науке, првенствено, зависи од броја и степена изграђености њених конститутивних елемената који су у општој филозофској и методолошкој литератури релативно добро идентификовани и објашњени, без обзира на незнатне разлике у ставовима појединих филозофа и методолога. Зато се они у овом раду не проблематизују. Они се само објашњавају у функцији дедукције и компаративне анализе са актуелним стањем броја и степена конституисаности тих елемената у науци одбране и оперативи. На основу тога могуће је закључити о исправности конвенционалних ставова о оперативи као научној дисциплини и ставова појединих аутора који је сматрају самосталном науком у систему наука одбране.

Конституенси науке уопште у филозофско-методолошкој литератури различито се одређују код појединих аутора, иако имају део заједничких, недвосмислено прихваћених одредаба. Једно од најчешће цитираних и прихваћених одређења консти-

¹ На симпозијумима и стручним скуповима у области науке одбране, последњих година вођене су интензивне расправе да се овом низу субдисциплина дода и логистика.

туенаса науке дао је и Михајло Марковић.² Он наводи и неопходне конституенсе за постојање науке уопште и потпуне конституенсе једне развијене науке.³

Према његовом мишљењу, неопходни услови за конституисање једне нове науке су следећи:

„(а) Потребно је да буде утврђено подручје стварности на које се односе искази дате науке. Тиме су одређени, прво, врста искуствених чињеница које су релевантне у датој науци и, друго, подручје примене њених резултата.

(б) Треба да буде изграђен језик, комуникабилан за све људе који у датој науци раде. Тај језик ће, поред израза обичног језика, и поред филозофских, логичких и математичких термина заједничких за све науке, садржати и изванредан број специјалних техничких термина чије је значење прецизно утврђено експлицитним дефиницијама. Тај језик ће, такође, одржати (макар имплицитно) критеријуме смисла и бесмисла својих ставова.

(в) Изванредан број хипотеза од кључног значаја за дату науку и које могу послужити као премисе у циљу теоријског заснивања резултата каснијих истраживања – морају бити проверене до те мере да их можемо сматрати законима. (Тиме је имплецирано да је већ прикупљен и класификован знатан број веродостојних искуствених чињеница).

(г) Да би се могла сматрати конституисаном једна наука треба да већ располаже методама и техникама истраживања које су адекватне за решавање њених проблема и које су општеприхваћене од стране научника који у њој раде“.⁴

Изнети конституенси актуелни су само за почетни ниво конституисања науке или, пак, за област која претендује да то и постане (што је довољно за потребе овог рада). На вишем нивоу развоја они се допуњују осталим конституенсима.⁵

Наведени конституенси једне науке испуњавају највећи део садржаја њеног бића. На појединим степенима развијености различитих научних области они су неједнако развијени. Специфична улога и значај сваког од њих варирају у односу на конкретан случај, али, у основи, може се уопштити ниво њиховог конституисања за поједине степене развијености науке.

Поједини теоретичари разматрају само четири конституенса (оне које М. Марковић означава као нужне и довољне услове): предмет, метод, теорију и језик. Они се могу разматрати за почетни ниво конституисања неке научне области. Међутим, за њено комплексније разматрање потребна је потпунија анализа, уз оцену свих осталих конституенса. Таква анализа омогућава сагледавање тренутног стања сваког конститутивног елемента и уочавање проблема њиховог даљег изграђивања. Указивање на ове проблеме представља значајан део садржаја предмета науке, то јест, онај део који се односи на проблеме њеног научног изграђивања. Стога се опис појединих нивоа развијености науке заснива на одговарајућем степену изграђености сваког конституенса.

Општа одређења степена изграђености науке дата су у филозофско-методолошкој литератури. Она се, од аутора до аутора, разликују по степену строгости и, у основи, могу се издвојити два становишта.

² Детаљније о томе може се видети: Марковић, М.: *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981, стр. 13–24.

³ За потребе овог рада осврнућемо се само на неопходне конституенсе.

⁴ Марковић, М.: *наведено дело*, стр. 20.

⁵ Детаљније о томе може се видети: Марковић, М.: *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981, стр. 16–17.

По првом, мање строжем, становишту В. Милића,⁶ постоје четири степена изграђености науке:

(1) Постоје најпре науке на најнижем степену теоријског развоја у којима се општа знања састоје од извесног броја искуствених уопштавања, која су међусобно повезана различитим спољашњим критеријумима. У њима нису откривене неке општије правилности, дубље детерминистичке структуре и нема проверених општих теоријских ставова на основу којих би се искуствено знање једне такве науке могло систематизовати у теоријском облику научног карактера. У наукама на овом нивоу знање се покушава систематизовати одговарајућим класификацијама. Због тога, науке на најнижем степену конституисаности карактерише углавном дескриптивни карактер, уз присуство одређених класификација. Историјски гледано, у оваквим наукама постоје опште теоријске идеје, али је њихова провереност сасвим незнатна. Стога оне нису науке (научне теорије) у правом смислу речи.

(2) На вишем степену теоријске изграђености налазе се науке које су успеле да открију већи број закона о појединим особинама свога искуственог предмета (у области којом се баве), али нису успеле и да их повежу у своја ужа теоријска схватања и целовит теоријски систем.

(3) На даљем вишем степену изграђености налазе се науке чија су сва сазнања интегрисана у јединствен теоријски систем. Ова интеграција изведена је на потребном нивоу егзактности и прецизности. Међутим, ни то није коначан степен у теоријском повезивању научног сазнања.

(4) Наредни степен изграђености подразумева повезаност целокупног научног знања о природи, друштву и човеку у јединствен теоријски систем. Он се односи на науку уопште, као један од облика друштвене свести.⁷

Наведено становиште може се прихватити за оцењивање степена изграђености науке, мада оно проузрокује и одређене проблеме. Ти проблеми су првенствено везани за најнижи ниво. Да би теорија имала научни карактер, потребно је да постоје неки чвршћи теоријски ослоњци у виду теорема, законитости или, пак, научних теорија. Они морају бити емпијски и теоријски проверени и не могу их заменити искуствена уопштавања заснована на неким спољним манифестацијама. Међутим, та уопштавања могу бити основа за извођење елемената структуре теорије научног карактера, најчешће у областима које претендују науци.

Такође, за решавање тако сложеног проблема, као што је оцена степена изграђености неке науке, опис појединих нивоа изграђености није довољно егзактан. У складу са тиме је и став да: „Степен теоријске развијености неке науке, под претпоставком да се захтева одређен степен искуствене проверености и прецизности, зависи, пре свега од количине и садржинског обима утврђених и проверених искуствених уопштавања и научних закона, који су непосредна основа за развијање научне теорије. Ако нема довољно оваквих проверених сазнања, научној мисли прети опасност да се претвори у вулгарни емпиризам или да се изгуби у апстрактној спекулацији. У сваком случају, без довољног броја утврђених научних закона и уопштавања, теорија не може бити довољно искуствено заснована и истовремено систематична“.⁸

⁶ Детаљније о томе може се видети: Милић, В.: *Социолошки метод*, Нолит, Београд, 1978, стр. 302–304.

⁷ Интерпретација ставова: Милић, В.: *наведено дело*, стр. 303.

⁸ Исто, стр. 304.

Друго становиште о степену изграђености науке, које је истакао М. Марковић, знатно је егзактније и критичније.⁹ Он подразумева три могућа степена научне изграђености:

(1) На почетном степену конституисаности многи појмови нису још прецизно дефинисани, мада се употребљавају у једном одређеном смислу (по одређеној конвенцији). Организација чињеничког материјала може бити доста несавршена, услед непостојања веза између појединих предмета и процеса у одговарајућој области стварности. Метод дате науке не мора бити још развијен у теоријском облику, иако се у пракси увелико примењује. „Историја дате науке може бити још потпуно непроучена, филозофски темељи могу бити у неред у и може се десити да се у два различита подручја исте науке полази од два међусобно неспојива филозофска принципа“.¹⁰

(2) „На следећем нивоу целокупно знање датог подручја биће организовано и систематизовано полазећи од једне јединствене филозофске основе ... На овом нивоу извесни методолошки и други принципи су примењени, али нису нужно и експлицитно формулисани“.¹¹

(3) „На следећем вишем степену конституисања једне науке изграђена је њена критичка самосвест. Наиме, сад су, поред ранијих, задовољени и следећи допунски услови:

(а) Филозофске претпоставке су експлицитно формулисане, систематизоване и објашњене.

(б) Изграђен је мета-језик дате науке, у коме су кључни термини објект-језика дефинисани и међусобно повезани.

(в) Развијена је систематска теорија о методама и техникама дате науке.

(г) Проучена је њена историја, утврђене тенденције њеног развоја, прикупљена искуства прошлих генерација истраживача.

(д) Дата наука је добила своје одређено место у систему науке. Њени резултати су доведени у склад с резултатима других наука уколико су све засноване на темељу једне исте одређене филозофије“.¹²

Са изнетим конституенсима науке ови степени конституисаности су знатно чвршће повезани. У односу на претходно изложено становиште (В. Милића) почетни степен и неопходне конституенсе је теже остварити, због потребе постојања извесног броја хипотеза од кључног значаја и у таквој мери проверености да се могу сматрати законима. „На бази њих, као теоријског основа, и уз присутност општеприхваћеног метода научна област обезбеђује живот и прогрес своје теорије, пре свега, али и осталих елемената“.¹³

Општа одређења конституенаса и појединих степена изграђености науке омогућују њихову конкретизацију на науку одбране и оперативу. Спој општих критеријума са конкретним стањем и проблемима у области науке одбране резултира оценом степена њене изграђености као ширим оквиром за истраживање и утврђивање изграђености оперативе.

⁹ Детаљније о томе може се видети: Марковић, М: *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981, стр. 13–24.

¹⁰ Исто, стр. 20.

¹¹ Исто, стр. 20–21.

¹² Исто, стр. 21.

¹³ Липтаи, С.: *Теоријска изграђеност тактике* (магистарски рад), ЦВШ ВЈ, Београд, 1996, стр. 127.

Научна изграђеност конститутивних елемената оператике

Актуелизација проблема научне изграђености оператике одвијала се паралелно са актуелизацијом проблема научне изграђености науке одбране. При томе се има у виду да оператика, као део науке одбране, преузима неке од њених конституенаса. Ту се, пре свега, мисли на језик и методе, док остали конституенси теже компатибилности са одговарајућим у науци одбране. Научна изграђеност оператике се, такође, може сагледати преко неопходних и потпуних конституенаса науке. У овом раду биће сагледана само преко неопходних конституенаса за нижи степен изграђености науке, а то су: предмет, теорија, језик и метода.

Предмет оператике

Свака наука или научна дисциплина (тима и оператика) предметно је одређена, а њено конституисање је могуће тек након поузданог утврђивања предмета конкретне науке. Стога је предмет најважнији конституенс науке (научне дисциплине) око којег, или због којег се развија свака конкретна наука.

Одређење предмета оператике и сагледавање његове научне утемељености полазна је тачка у разматрању научне изграђености оператике. На основу досадашњих разматрања војних теоретичара у свету може се закључити да се питање објекта проучавања оператике и науке одбране, сем у појединим случајевима, потпуно запостављало. Поједини војни теоретичари, уместо термина *објекат*, користе термин *предмет*, подразумевајући садржај појма *објекат*,¹⁴ док други сматрају да између предмета и објекта не постоји битнија разлика.¹⁵ Како су предмет и објекат оператике различити (битни) појмови за овај рад, то намеће и потребу њиховог општег одређења на основу филозофско-методолошких поставки.

О схватању предмета (објекта) науке уопште постоје битне разлике између ставова војних теоретичара. Разлике у схватању тог конституенса односе се на схватање појма предмета и његове везе с објектом науке.¹⁶

С обзиром на значај објекта у разматрању осталих теоријских одредаба намеће се потреба његовог општег одређења, у оквиру овог питања, на основу филозофско-методолошких поставки.

Опште одредбе о објекту заснивају се на основним врстама предмета стварности.¹⁷ Основне врсте предмета стварности, са гледишта дијалектичко-материјалистичке логике, јесу предмет и процес.¹⁸ Предмет је: „... одређен материјални садржај

¹⁴ Детаљније о томе може се видети: Вишњић, Д.: *Покушај идентификације концепције ратне вештине и њених филозофских претпоставки*, "Савремени проблеми ратне вештине", бр. 24/1992, Београд, стр. 30.

¹⁵ Сакан, М.: *Војне науке*, Војна академија, Београд, 2003, стр. 72.

¹⁶ Интерпретација ставова: Сакан, М.: *Војне науке*, Војна академија, Београд, 2003, стр. 66.

¹⁷ Детаљније о томе може се видети: Шешкић, Б.: *Основи логике*, Научна књига, Београд, 1974, стр. 48–89; Вишњић, Д.: *Појам оружане борбе*, ВИНЦ, Београд, 1988, стр. 73–79.

¹⁸ Детаљније о томе може се видети: Шешкић, Б.: *наведено дело*, стр. 49–51.

у одређеној форми, односу, стању кретања и развоја¹⁹. Он се може разматрати као ствар и као појава. Предмет, као ствар, представља: „... релативно константан материјални садржај одређене форме, релативно константне структуре и релативно самосталног постојања“.²⁰ „Предмет као појава је јединство ствари са својим особинама и у односима са другим стварима“.²¹ Дакле, и појава је ствар уколико је стварна. Она, такође, мора имати свој материјални садржај. Разлика између предмета као ствари и као појаве састоји се у различитом степену самосталности егзистенције: ствар има основнији реалитет и самосталну егзистенцију, појава је засновани реалитет и она има зависнију егзистенцију. Појава зависи од ствари у свом окружењу. Између појаве и ствари постоји дијалектички однос: „Свака ствар је уколико је условљена другим стварима, појава, а и свака појава је ствар уколико представља сопствену реалност“.²² Дакле, појаву представљају ствари, међусобно условљене са другим стварима. Процес, пак, јесте: „... промена ствари, мењање њених особина, структуре, садржаја, облика“. У суштини, процес представља промену и развој ствари.

У стварности егзистирају „природне, психичке и друштвене“²³ појаве. Уколико оне постоје независно од свести одређеног субјекта, тада представљају објекат. У том смислу могу се навести следећа одређења: (1) „Појам објекта обухвата све оно што постоји независно од свести одређеног свесног бића – субјекта. Узет у овом свом најширем могућем значењу, објекат је не само физички предмет са својим својствима и односима већ и други људи и све врсте друштвених појава ... Најзад, у извесном смислу и у одређеном односу, могу да се прихвате, и оно што се догађа само у глави једног човека – његове илузије, снови, осећања, неуротична стања, визије уметничких дела – могу постати објекат кад се изразе у облику језика, покрета и других симбола, и кад постану предмет интересовања и проучавања другог човека“;²⁴ (2) „Објект (лат) ... оно што постоји по себи, независно од свијести ма којег појединачног субјекта...“;²⁵ (3) „Објект ... садржај мишљења било да има реално постојање, или да постоји само као скуп идентичних елемената у замислима појединачца, идеалан или имагинаран објекат ... Да би нешто било сматрано објектом услов је да постоји независно од нечије индивидуалне свести ...“;²⁶ (4) „Објекат ... у филозофији оно што постоји независно од свијести ма ког појединачног субјекта.“;²⁷ (5) „Објекти морају претходити пракси и логички и временски ... сама пракса, логички и реално, претпоставља претходно постојање објекта делатности ...“;²⁸ (6) „Појам је очевидно објекат, јер је независан од свести ма ког субјекта ...“;²⁹ (7) „Об-

¹⁹ Шешиф, Б.: *исто*, стр. 51.

²⁰ *Исто*, стр. 51.

²¹ Липтаи, С.: *Теоријска изградња тактике*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1996, стр. 111.

²² Шешиф, Б.: *Основи логике*, Научна књига, Београд, 1974, стр. 52.

²³ *Исто*, стр. 51.

²⁴ Марковић, М.: *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981, стр. 188.

²⁵ *Лексикон ЈЛЗ*, Југословенски лексикографски завод, Загреб, 1974, стр. 694.

²⁶ *Мала енциклопедија*, том 3, Општа енциклопедија, треће издање, Просвета, Београд, 1986, стр. 699.

²⁷ *Енциклопедија лексикографског завода*, том 6, Југословенски лексикографски завод, Загреб, 1969, стр. 612.

²⁸ Марковић, М.: *наведено дело*, стр. 240 и 242.

²⁹ Марковић, М.: *Дијалектичка теорија значења*, Нолит, Београд, 1971, стр. 212.

јек(а)т ... предмет неког рада, проучавања ...“;³⁰ (8) „Објекти проучавања јесу корелати (појмови који имају смисла само у односу са другим појмовима, као, на пример, узрок – последица) субјективне делатности; садржаји на које се одређена вољна или мисаона делатност упућује ...“³¹

Наведена одређења указују на то да је објекат проучавања сложена природна, друштвена или психичка појава или процес и да су за његову егзистенцију нужна два услова: (1) постојање предмета стварности, независно од свести субјеката, и (2) одређени однос предмета стварности са субјектом. „Пракса људске делатности усмерена је ка објекту. Она помаже његовом сазнавању у процесу практиковања. При томе се објекат не сме схватити статично, већ као променљив ентитет у времену и простору. Променљивост објекта последица је деловања човека и околине“.³²

Степен објективности предмета или процеса, као објекта, условљен је његовом просторном егзистенцијом, трајањем, фреквенцијом појављивања и стабилношћу структуре. У том смислу поставља се питање одређења објекта оператике са што већим степеном објективности.

Да би се у потпуности отклониле заблуде и контроверзе о објекту и предмету науке неопходно је и опште одређење предмета на основу филозофско-методолошких поставки.

„У свакој области људске делатности, а поготово у науци, човек настоји да спозна појаву у којој испољава своју практичну активност. Та појава је део стварности коју човек праксом трансформише и појмовним апаратом схвата. Иста појава може се проучавати са разних аспеката и на разне начине. Људи најчешће немају довољно знања о појавама стварности, већ кроз своју делатност стварају и могућност за стицање знања о њима. Током практиковања они наилазе на одређене проблеме или скупове проблема. Ти проблеми се налазе у оквиру подручја одређеног објекта, као дела стварности. Сам објекат одређује и природу проблема. Проблеми најчешће настају као последица недовољно објашњених искустава или, пак, искустава која противурече ранијим“.³³

Проблем је „...оно питање које тражи одговор, а тај одговор се не види одмах, не може се сагледати какав би био тај одговор“.³⁴ У одређеној области човек поставља многа питања. Међутим, проблеме представљају само она „...за која постоји одговор, али нису тренутно решена... Насупрот њима, питања која немају одговоре нису више актуелна – нису проблеми“.³⁵ Стога, проблеми које човек поставља себи у процесу свог практиковања у одређеној области чине срж предмета сазнавања.

„Предмет ма које науке је комплекс нових, актуелних, међусобно сродних проблема који настају у процесу практичне интеракције човека и објективног света. У свакој појединој науци одредба њеног предмета је функција практичног искуства о једном

³⁰ Алексић, Р.: *Речник страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1982, стр. 536.

³¹ Вишњић, Д.: *Покушај идентификације концепције ратне вештине и њених филозофских претпоставки*, "Савремени проблеми ратне вештине", бр. 24/1992, Београд, стр. 30.

³² Липтаи, С.: *наведено дело*, стр. 112.

³³ Интерпретација ставова (Марковић, М.: *наведено дело*, стр. 23. (Преузето од Липтаи, С.: *наведено дело*, стр. 118.)

³⁴ Зајечарановић, Г.: *Основи методологије науке*, Научна књига, Београд, 1977, стр. 169.

³⁵ Нинић, Р.: *Размишљање о тактици*, „Војно дело“, бр. 1/1995, Београд, стр. 82.

одређеном подручју стварности, језика, методолошких и филозофских претпоставки, норми за практичну делатност, и специфичних начина организације података³⁶.

Предмет науке налази се у домену њеног објекта и указује на аспект приласка објекту проучавања и начин решавања проблема и изналагања одговора на поједина питања. Предмет сазнавања је динамичка категорија. Мења се у зависности од решавања проблема. Предмет је резултат практичног деловања човека. Предмет сазнавања је централни проблем одређене области.

Општи ставови о објекту и предмету пружају солидну основу за њихову конкретизацију у домену оператике.

Део војних теоретичара често садржај појма објекат оператике сврставају под термин *предмет оператике*. Стога је потребно, на основу изнетих ставова, одредити објекат и предмет оператике и отклонити изнету дилему. У теоријским радовима *предмет* оператике се одређује на различите начине. То се може видети из следећих навода: (1) „Оператика је теорија и пракса припремања и извођења операција“;³⁷ (2) „Оператика ...се бави изучавањем припрема и начина вођења операција на копну, мору и у ваздуху ... Предмет њеног изучавања су операције оперативне армије и територијалне одбране“;³⁸ (3) „Опредељујући се за став по коме је предмет оператике операција ...“;³⁹ (4) „Оператика ... теорија и пракса припремања, организовања и извођења операција“;⁴⁰ (5) „Оперативна вештина ... теорија и пракса припремања и извођења операција“;⁴¹ (6) „Полемике о утемељењу оператике као посебне гране (дисциплине) ратне вештине још увек нису завршене, без обзира на то што се операција као њен предмет и нови облик борбених дејстава ...“;⁴² (7) „Свака операција као предмет научне дисциплине Оператике (која је добила име по предмету)...“;⁴³ (8) „Основни предмет теорије оперативне вештине јесте вођење операције у одређеним историјским условима“;⁴⁴ (9) Аутори дела „Историја ратне вештине“ као предмет оперативне вештине сматрају „операцију“;⁴⁵ (10) „Операцију (предмет оперативне вештине) совјетски генерал Арушањин дефинише...“⁴⁶

На основу наведених одређења уочавају се различита схватања суштине појмова који се наводе као *објекат* и *предмет*. Разлике у приступима резултат су различитог схватања појма *оружана борба*, различитих доктринарних ставова појединих земаља, различитог приступа оперативи и науци одбране уопште.

³⁶ Марковић, М.: *наведено дело*, стр. 24.

³⁷ Пекорари, М.: *Три гране војне науке* (реферат), Војна наука (зборник реферата), ВИЗ, Београд, 1971, стр. 363.

³⁸ Илић, С.: *Подела „ратне вештине“ и садржаји стратегије, оператике и тактике* (реферат), Војна наука (зборник реферата), ВИЗ, Београд, 1971, стр. 353.

³⁹ Нинковић, Ј.: *Теоријске основе оператике*, ВИЗ, Београд, 1985, стр. 157.

⁴⁰ *Војни лексикон*, ВИЗ, Београд, 1981, стр. 362.

⁴¹ *Војни речник*, Војноштампарско предузеће, Београд, 1967, стр. 189.

⁴² Група аутора: *Теорија ратне вештине* (хрестоматија), ЦВВШ ОС, Београд, 1990, стр. 150.

⁴³ Софранић, С.: *Оператика јединица ПВО*, НИУ „Војска“, Београд, 1995, стр. 12.

⁴⁴ Семјонов, В.: *Развој совјетске оперативне вештине*, ВИЗ, Београд, 1965, стр. 17.

⁴⁵ Ковач, М., Форца, Б.: *Историја ратне вештине период 1920–2000*, ВИЗ, Београд, стр. 419.

⁴⁶ *Исто*, стр. 420.

У нашим преовлађујућим и званичним становиштима оператика се сматра дисциплином науке одбране као науке и вештине. Ако се пође од тезе да су стратегија, оператика и тактика научне дисциплине науке одбране, онда је следом критеријума које је формулисао М. Марковић за идентификацију било које науке, незаобилазно питање: шта је објекат и предмет изучавања стратегије, шта оператике, а шта тактике?

Стратегија, оператика и тактика су дисциплине науке одбране, настале и остале као израз њене практикабилне структуре, то јест, то су праксеолошке дисциплине које се баве проблемима припреме и вођења борбених дејстава (оружане борбе) на одређеном нивоу практиковања. Према томе, оне су теорија и вештина припреме и ангажовања снага у борбеним дејствима.

На основу тога, поставља се питање: шта је објекат и предмет оператике као научне дисциплине науке одбране или, можда, самосталне науке. И у тим промишљањима јављају се различита одређења и схватања операције. Условно би се могла сврстати у два становишта.

Прво становиште заступа преовлађујућа група аутора у нашој теорији струке. Она тврди да је операција највиши и најсложенији облик борбених дејстава – оружане борбе⁴⁷ и као такав објекат (предмет) оператике као научне дисциплине, али и као вештине. То је тзв. нивовски приступ науци одбране и њеном предмету условно речено у смислу: стратегија – оружана борба као целина; оператика – операције; тактика – борба и бој. У овом приступу, операција представља највиши облик борбених дејстава, који представљају два борбена дејства. Операција има двосмерни смисао, то јест, представља сукоб двеју страна највишег нивоа. Исход операције је позитивног предзнака за ону страну у операцији која је углавном (или у потпуности) остварила своје циљеве, а негативног за ону која то није успела. „Појава (настанак) операције се види као резултат развоја науке одбране и, посебно, техничко-технолошког напретка који је изменио 'слику' рата, са аргументацијом да је рат, као најсуровији друштвени сукоб, поодавно престао да се своди само на свој драстични израз – оружану борбу и да се води на свим пољима људске делатности, те да нема више 'централне битке' као елемента његовог решења, већ се води низом узастопних операција (бојева и борби, али и другим средствима) до коначног решења“.⁴⁸

Друго становиште, у суштини, негира могућност идентификације операције у структури појаве коју називамо оружаном борбом, заправо је засновано на другачијем промишљању борбених дејстава (оружане борбе). Наиме, ово становиште подразумева да нивои оружане борбе (као двосмеран сукоб) јесу бој и битка, а операцијом сматрају свако ангажовање снага у тим нивоима, од припреме до реализације. По томе, операцију реализују (планирају, припремају и изводе) снаге без обзира на њихову структуру и величину. То може бити и чета и армија, у смислу јединице која је носилац процеса борбених дејстава. Присталице овог становишта своје упо-

⁴⁷ „Може се релативно поуздано тврдити да скоро све оно што наша актуелна теорија назива облицима борбених дејстава можемо назвати облицима оружане борбе“ (Вишњић, Д.: *Појам оружане борбе*, ВИНЦ, Београд, 1988, стр. 107).

⁴⁸ Детаљније о томе може се видети: Славковић, Р.: *Изграђеност оператике као научне дисциплине* (стручни рад), ШНО Сектора за ШОНИД, Београд, 2001.

риште налазе у клаузевицевском поимању ратне вештине, у делима наших српских војних мислилаца с почетка XX века и њиховом схватању операције, као и савремених западних погледа на операцију као „кампању“ (ангажовање) сопствених снага. По њиховом мишљењу, бој је почетни ниво оружане борбе и најчешће представља фазу битке коју схватају као сукоб две крупне непријатељске формације различитог нивоа снага (на пример, сукоб корпуса и бригаде), које су носиоци процеса и антипроцеса борбених дејстава, односно, реализатори циљева (супротстављених), одговарајућих задатака и функција (радњи, делатности).⁴⁹

На основу претходно изложеног, остаје отворен проблем да ли се може, као предуслов издвајања нових научних дисциплина, објекат (предмет) науке одбране – оружана борба диференцирати по нивоима (борба, бој, операција) или по неком другом критеријуму.

С обзиром на назначене разлике у појмовном одређењу операције може се указати на следеће: (1) операција, бој и борба су облици борбених дејстава и тако се код нас доминанто помињу и користе у литератури теоријског и доктринарног карактера; (2) група савремених војних теоретичара сматра да су бој и битка нивои оружане борбе. Овакав став заснивају на сасвим одређеном тумачењу релације оружане борбе и борбених дејстава.⁵⁰ По њиховом тумачењу: оружана борба и борбена дејства нису синоними, то није ни однос општег и посебног већ однос целине и дела; то су синтагме којима се означавају различити друштвени процеси; борбена дејства су посебни друштвени процеси који сами за себе представљају сложене односе два међусобно супростављена процеса, који су истовремено и односи, чине оружану борбу, па тако оружану борбу можемо схватити као однос односа, тј. наглашено сложену појаву. Дакле, оружана борба, уопште, јесте теоријска апстракција чији су „саставни делови“ супротстављени друштвени процеси – борбена дејства.

Према томе, ако је оружана борба тоталитет (целина) појаве коју чине два супротстављена процеса борбених дејстава, онда бој и битку (схваћене као двострани однос) треба разумети као релативно издвојене целине, односно нивое оружане борбе (а не борбених дејстава). То значи да би било упутно поимати (полазећи од критеријума нивоа снага, простора и трајања појаве) да се борбена дејства планирају, припремају и изводе на тактичком, оперативном и стратегијском нивоу и да се изводе кроз борбене операције.

Овако схваћена операција је објекат оператике – као науке и вештине. У његовом домену предмет оператике представља, с једне стране, комплекс актуелних и међусобно сродних проблема са којима се човек сусреће у планирању, припреми и извођењу операције и покушају сазнавања суштине операције, као појма, а, са друге комплекс језичких, методолошких, историјских, теоријских, нормативних и других проблема актуелне изграђености (конституисаности) оператике као науке. Тиме је одређено подручје стварности на које се односе искази оператике као науке и сфера примене њених резултата.

⁴⁹ Детаљније о томе може се видети: Славковић, Р.: *Теоријска изграђеност оператике* (докторска дисертација), Војна академија, Београд, 2006.

⁵⁰ Детаљније о томе може се видети: Вишњић, Д.: *Појам оружане борбе*, ВИНЦ, Београд, 1988.

Теорија оператике

Разматрање теорије оператике је главно питање научне утемељености њених основних теоријских одредаба. Основни предуслов тог разматрања представља сагледавање степена конституисаности науке одбране, као вишег ентитета, и оператике у њеном склопу. Оцена њихове научне конституисаности заснива се на прецизним филозофско-методолошким критеријумима. При томе се сагледавају тренутно стање и могућност испуњења одређених услова у блиској будућности. Теорија оператике се, у складу са разликама у тумачењу појма теорија, може различито схватити, што намеће потребу објашњења појма теорија и, на основу тога, полазног одређења појма *теорија оператике*. Поред ових питања, научна утемељеност теорије оператике захвата и проблеме њене структуре као научне теорије, релација са праксом и доктрином, као и димензија и сазнајне улоге теорије оператике.

Питање научне изграђености теорије оператике не може се само позитивистички размотрити као стање већ и као процес. У том смислу значајно је сагледавање могућности даљег изграђивања и научног утемељења свих елемената структуре теорије оператике. Како је она компатибилна пракси, неопходно је сагледавање њиховог међусобног односа, као и односа према доктринарним одредбама. Доктринарне одредбе, базиране на објективним законитостима које постоје у овој области представљају крајњи резултат тог односа. Перспективе развоја теорије оператике повезане су и са питањем њених функција и димензија. Теорија оператике садржи објективне чињенице, као и остале елементе структуре теорије о операцији, добијене проучавањем њене прошлости и садашњости. На тој основи теорија оператике предвиђа и њену будућу форму и особености.

Термин *теорија* води порекло из грчког језика и значи „разматрање“ и „гледање“.⁵¹ Касније се овај термин употребљава у смислу стеченог, забележеног и сачуваног људског знања, без обзира на то да ли је оно истинито или не. У литератури не постоји јединствено прихваћена дефиниција овог појма.

Разлике у одређењима теорије су, првенствено, последица разматрања различитих појмова. Термин *теорија* употребљен је за означавање појма *теорија у општем смислу*, али и за означавање појма *теорија у ужем смислу* (теорија науке и научна теорија). Теорија у општем смислу односи се на сва знања стечена мисаоно-сазнајном активношћу људи.⁵² При томе се та знања о предметима и процесима односе на природу, људско друштво и људску психу. Она обухвата и потпуна и непотпуна, научна и ненаучна, истинита и неистинита знања, а резултат је промишљања које карактеришу: „...предметност, смисаоност, садржајност, одређеност и логичка повезаност“.⁵³ Не испуњава захтеве науке, те, у складу с тим, није научно заснована. Теорија у општем смислу представља и мисаоно-сазнајну активност великог броја људи и првенствено се ослања на чулно сазнање (искуство) и понекад губи своју логичку повезаност. Представља мисаоно-сазнајну активност којом људи

⁵¹ Шуљагић, Р.: *Теорија ратне вештине – научна изграђеност теорије југословенске ратне вештине* (докторска дисертација), УВЈ, Београд, 1993, стр. 20–21.

⁵² Шуљагић, Р.: *наведено дело*, стр. 20–32.

⁵³ *Исто*, стр. 22.

стичу знања о свету, као и сама знања која су записана и на други начин забележена и служе као ослонац за унапређење људске праксе.⁵⁴

Теорија у ужем смислу заснована је на релативно објективнијем искуству и има научни карактер. Код ње је рационална компонента људског деловања знатно више заступљена него код теорије у општем смислу. Поред тога, теорија у ужем смислу је знатно систематичнија и доказана, те омогућава дубљи захват ка сазнању стварности. У вишеструкој је условљености са праксом. Њена мисаоно-сазнајна активност почиње са уочавањем неког проблема у одређеном подручју стварности – у пракси. Теорија у ужем смислу објашњава предмете и процесе, реалне и замишљене, на основу претходно формулисаних елемената своје структуре. Обухвата знања у којима се потпуно и, за одређено историјско време и простор, објективно одражава део стварности. Тиме она, као основни свој квалитет, садржи дијалектичност. То јој омогућава развој и адекватно праћење промена у подручју стварности на коју се односи. Због тога, у ужем смислу, теорија обухвата мисаоно-сазнајну активност којом људи у оквиру науке стичу, бележе и чувају знања о одређеном подручју стварности, као и сва забележена и сачувана научна знања о одговарајућем делу те стварности.

За људско друштво и његову праксу важне су све истините теорије о појавама стварности које окружују човека. Ипак се сматра, и у људској пракси је потврђено, да су теорија науке и научне теорије најважније за даљи развитак људске праксе, непосредно сазнавање и мењање објективне стварности и стицање истинитих сазнања о тој стварности и процесима рада. Многи аутори сматрају да теорија науке и научне теорије представљају теорију у ужем смислу. Ова два вида теорије често се замењују и различито тумаче, због чега је потребно указати на њихову суштину.

Свака конкретна наука и научна дисциплина има значајан фонд знања о својим предметима истраживања, односно о деловима стварности који се у оквиру те науке истражује, сазнаје и изучава. Та знања налазе се на различитим нивоима опшности. То непосредно указује да се поједине науке налазе на различитим степенима научне изграђености. Међутим, то не значи да њихова знања чине изоловане делове. Напротив, она се налазе у међусобном, мање или више кохерентном и свестрано зависном односу. Тај однос се непосредно одражава на целину науке и њене теорије. За теорију науке одређујућа су она знања која су стечена мисаоно-сазнајном активношћу људи, која су забележена, сачувана и даље се стичу да служе за задовољавање одређених важних људских потреба. Према томе, теорија науке „обухвата посебну мисаоно-сазнајну активност којом се стичу, бележе и чувају научна знања и сва забележена и сачувана теоријска знања о предмету науке, односно о стварности природе, људског друштва и људске психе“.⁵⁵

Слично науци, и теорија науке садржи велики број теорија конкретних наука и њихових научних дисциплина. Оне се у међусобном односу налазе, најчешће, као опште–посебно–појединачно. Теорија науке, на пример, представља – опште, теорија конкретне науке – посебно, а теорија конкретне научне дисциплине – појединачно.

На основу изнетог, лако се може закључити да се под теоријом неке конкретне науке подразумева „посебна мисаоно-сазнајна активност којом се стичу, бележе и

⁵⁴ Исто, стр. 23.

⁵⁵ Шуљгаић, Р.: *Прилог разумевању ратне вештине*, „Војно дело“, бр. 1/1995, Београд, стр. 13.

чувају научна знања о предмету те науке, односно о оном делу стварности који та наука истражује и сазнаје⁵⁶. Поред тога, ову теорију сачињавају и „методски коректно повезани, интегрисани и систематизовани општи теоријски и искуствени ставови помоћу којих та наука сређује искуствене податке, објашњава искуствене појаве у оном делу стварности који је предмет њеног истраживања и усмерава будућа истраживања“⁵⁷.

На основу општих одређења теорије могуће је сагледати и полазно одређење појма теорија оператике.

Полазно одређење неке области заснива се на њеним општим карактеристикама, које су релативно поуздане и служе као шири оквир за разматрање одређеног појма. Одређење теорије оператике заснива се на општим одређењима теорије и квалитативном напретку теорије оператике кроз историју. При томе се имају у виду различито схватање теорије оператике у појединим земљама и непостојање универзално прихваћене дефиниције оператике.

Теорија оператике за објекат свог проучавања има операцију, као друштвену појаву. Пошто је усмерена на проучавање борбених дејстава у операцијама и операције, она је део теорије науке одбране. У мери научне изграђености теорије науке одбране и саме теорије оператике, она претендује ка научној теорији. Историјски развој оператике то најбоље и потврђује. Несумњиво је да је теорија оператике развијена у стручном смислу и да омогућује практиковање оператике као вештине. Савремена теорија оператике резултат је научних и стручних приступа решавању многих проблема.⁵⁸ При томе се она појављује у виду забележених сачуваних знања о операцијама, у разним стручним, научним и војнодоктринарним документима. Та знања представљају ослонац новим сазнањима и иницирају проширење проблема у тој области. Теорија оператике обухвата и мисаоно-сазнајну активност којом се дошло до тих знања. Ова активност омогућује спој чулно-сазнајне и рационално-сазнајне компоненте човека у домену операције. Она је усмерена ка спознаји јасно одређене друштвене појаве стварности.

На основу тога може се извести и полазно одређење теорије оператике. Дакле, под појмом теорија оператике подразумевају се сва забележена и сачувана знања о операцији којима се та операција, као друштвена појава и део стварности, покушава спознати и усмерити практична активност људи у њој. У ширем смислу под том теоријом подразумевају се и сва она знања која се односе и на друге конститутивне елементе оператике (теорију, методу, језик и слично). Тиме се уважава сазнајни реалитет научног схватања оператике и њеног практиковања, а тиме и науке, односно, научне дисциплине о оперативи, која је по многим основама постала интересантна за разна разматрања. Наведено полазно одређење теорије оператике омогућава и сагледавање осталих питања у њој и у вези са њом. Једно од значајних је и питање језика оператике.

⁵⁶ Исто, стр. 13–14.

⁵⁷ Исто, стр. 14.

⁵⁸ О решавању оперативних проблема у савременим противтерористичким операцијама детаљније може се видети: Талијан, М.: *Безбедносни менаџмент у супротстављању и борби против тероризма*, Војна академија, Београд, 2010.

Језик оператике

„Кула Вавилонска требало је да допре до неба, то јест да помоћу ње човек завири у божје одаје и тако открије највећу тајну, тајну живота и смрти. Требало је али није успело, јер се господин бог 'досетио јаду' и градитељима куле 'подарио' велики број језика те се међусобно не могаше споразумети како да наставе и заврше започети посао. Дармар који настаде тада у старој држави Халдеји траје до данашњих дана; до времена кад ником више не пада на памет обнова идеје 'Вавилонске куле' премда је човек технички успео, на други начин, да је оствари (васионским бродовима), али до бога није успео да допре, јер овај показује велики смисао за успешно 'маскирање'!⁵⁹ Но, легенде и шалу на страну. Метафорично истицање значаја језика за науку и живот човека уопште користи се као гесло за краћи осврт на тему која је предмет овог рада.

Језик је систем знакова као (усмено и писано) средство општења и споразумевања, којим човек саопштава своје мисли и осећања. Као средство општења (споразумевања) језик има комуникативну функцију (од лат. *communicatio* – саопштавање, општење). Његова функција је сазнајна, когнитивна (од лат. *cognitio* – сазнање) и значењски изражајна, експресивна (од лат. *expressio* – израз), на основу тога што јесте систем знакова који преноси значења (мисли, осећања, поруке) међу људима.⁶⁰ Језик је основ и главно средство људске комуникације, и као такав мора имати елементе заједничке свима који њиме говоре и споразумевају се, исти фонетски, морфолошки, синтаксички и лексички систем. Квалитет језика одражавају краткоћа и прецизност исказа, а варијантност језика омогућује да се један садржај саопштава на више начина, чиме се избегавава непотребно и непријатно понављање. Важно је да језик буде богат ваљаним речима којима се у исказима може саопштити што више значења. Језик не сме да буде произвољно измењиви систем знакова, него нешто суштинско, што ће јасно рећи једно о једној ствари.⁶¹ „... општење међу људима је могућно само под условом да речи имају један смисао, што ће рећи један смисао једног“.⁶²

Језик је „средство изражавања“⁶³ и добија своју потврду тек у разговору (споразумевању), јер је разговор (споразумевање) друштвена појава коју стварају јединке у једној друштвеној заједници. Језичко споразумевање је у средишту између саговорника који желе да се споразумеју. Споразумевати се без језика је као „шивење веза иглом без конца“.⁶⁴ Језик је у својој суштини језик разговора. Своје постојање потврђује тек у споразумевању (разговору). За успешно споразумевање (разговор) потребно је формулисати и применити извесне принципе:⁶⁵ (1) одређеност језичког система, јер се мора знати у којем језичком систему се употребљавају одређени симболи, термини и језички изрази; (2) значење свих термина, и што више израза,

⁵⁹ Вишњић, Д.: Прилог расправи о теми „Језик ратне вештине“ (семантички осврт), стр. 1.

⁶⁰ Поповић, Љ. и Станојичић, Ж: *Граматица српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994, стр. 5.

⁶¹ Адорно, В. Т.: *Филозофска терминологија*, Свјетлост, Сарајево, 1986, стр. 203.

⁶² *Херменеутика, теорија тумачења и разумевања*, Нолит, Београд, 1973, стр. 573.

⁶³ *Феноменологија*, Нолит, Београд, 1975, стр. 339.

⁶⁴ Биховскиј, Б.: *Научни погледи на социологију*, Међународна књижарница, Београд, стр. 39.

⁶⁵ Шешиф, Б.: *Основи логике*, Научна књига, Београд, 1974, стр. 44–46.

језичког система мора да буде тачно одређено, узимајући у обзир њихову једнозначност и вишезначност, јер супротно томе доводи до конфузије и погрешног разумевања, а тиме и до неспоразума; (3) сваки термин, реч или симбол мора бити прецизно одређен и одговарајуће употребљен у одређеном значењу; (4) експлицитне дефиниције термина у језичком систему или теорији повећавају степен успешности комуницирања; (5) промене значења неких термина променљивих појмова морају се тачно одредити; (6) термилошке сукобе решавати прецизним дефинисањем значења термина и језичких израза; (7) избегавати произвољна и субјективна схватања значења термина; (8) превазилазити тешкоће комуницирања и мисаоног саглашавања избегавањем употребе речи као термина у одређеном контексту, чији се смисао не може одредити, или се тешко одређује.

Ништа није потребније од језичког јединства.⁶⁶ То јединство доводи до разумевања, јер „појам разумевања лежи у појму језика“.⁶⁷ Данашњи однос према језику је врло површан. Да би људи могли да разговарају и да одлазе на организоване разговоре, посебно ако их организују људи с утицајем у одређеној сфери где се нешто саопштава посебном терминологијом, потребно је да се негује одговарајући социолект, или социјални дијалект,⁶⁸ као остварење општег књижевног (стандардног) језика, засновано на посебностима појединих слојева друштва. Ти слојеви се формирају према образовању, професији, полу или начину живота.⁶⁹ Тако се негује одређени језик који има одлике функционалног стила. А поједини функционални стилови дозвољавају чак и велике слободе у лексици, давањем значења речима које оне често и немају, али доприносе каквом-таквом споразумевању у границама таквог стила. По томе је познат језик војске (тзв. војни језик). Јављањем социолеката јавља се и функционално раслојавање према „функционалним стиливима, који се одређују најчешће према предмету и методу мишљења, и којих има више врста“.⁷⁰ (1) разговорни језик у свакодневном споразумевању – одликује се ужим избором лексике (свакодневне животне ситуације), једноставном упрошћеном синтаксом реченица, изговором гласова уже језичке средине којој говорник припада, а који не мора да налази потврду у књижевном језику; (2) административни (канцеларијски или уредски) стил – говорење с устаљеним редом речи, реченица и израза за потребе те радне средине; (3) публицистички (новинарски) стил – језички израз прихватљив од ширег круга читалаца (слушалаца); (4) књижевноуметнички стил – језик намењен ствараоцима и корисницима дела у тој области; (5) научни (стручни) стил – у којем су реченице подређене логичком размишљању, избором речи према предмету саопштења, с терминологијом одговарајуће научне области. Да би се владало научним језиком мора се познавати књижевни стандардни језик. Такође, да би човек успешно научно радио мора да познаје норме стандардног књижевног језика. Онај који истражује не чини то само ради себе, него и за оне који могу сазнати тај део стварности једино посредством језичког сведочанства о томе. Научни је-

⁶⁶ Фоуриер, Ч.: *Цивилизација и нови социјетарни свијет*, Школска књига, Загреб, 1980, стр. 22.

⁶⁷ Хабермас, Ј.: *Теорија и пракса*, БИГЗ, Београд, 1980, стр. 23.

⁶⁸ Поповић, Љ. и Станојчић, Ж.: *наведено дело*, стр. 21.

⁶⁹ Бугарски, Р.: *Језик у друштву*, Просвета, Београд, 1986, стр. 236.

⁷⁰ Поповић, Љ. и Станојчић, Ж.: *наведено дело*, стр. 22.

зик „заводи ред“ у сложеност елемената стварности, у оној области у којој се нешто ствара, и служи за „одстрањивање небитних и разјашњавање битних елемената – битних за размишљање о стварности и, особито, за дјеловање у стварности“. ⁷¹ У научном језику нису препоручљиви идиолекти, то јест „језик онако како га говори једна особа“. ⁷² Идиолекти нису иначе препоручљиви у било каквом споразумевању, јер је језик друштвена појава.

Научни искази морају да буду објективни и интерсубјективно проверљиви. Не може бити исказа који се не могу проверавати, а самим тим оспоравати и оповргавати. Научни језик нам служи да систематски презентујемо наша непосредна научна уверења – доказе. Договарање о прихватању или неприхватању таквих исказа постиже се приликом проверавања неке научне теорије. На тај начин се свака научна теорија ставља на пробу. Долажење до сагласности о научним исказима и научним теоријама представља сврховиту активност, јер обезбеђује одговарајуће сазнајне услове за стварање научног теоријског фонда. Често је у наукама присутна конвенционалност. Конвенционалисти се најчешће руководе „својим“ принципом једноставности, јер бирају исказе и договарају се о њиховом значењу на једноставан, чак нестручан начин. Тиме доводе у сумњу све што је урађено, јер је изостала строгост провере таквих исказа и теорија због „естетичких мотива“. Речи које користимо у научном језику морају да имају појмовну прецизност и да имплицирају увек објективно – језичке моменте значења. Посебно је важно да се то успешно одрази на разумевање израза и исказа. Конотација коју израз или исказ има не замењује његову разумљивост већ је појачава, јер склоп промишљања и као целина добија на разумљивости.

На основу општих разматрања може се закључити да је језик основно средство људског споразумевања. Успешност комуницирања огледа се у поштовању извесних језичких принципа, јер се њима обезбеђује језичко јединство саговорника, не може се свако споразумевати о свакој ствари. С обзиром на многобројност различитих ствари у човековом животу и делатностима, настају одговарајући социолекти и функционални стилови, који одражавају разноликост људских интересовања и могућност споразумевања о њима. Стиливи се одређују најчешће према предмету и методу мишљења. Један од њих је научни стил, у којем су реченице подређене логичком размишљању, избором речи према предмету саопштења с терминологијом одговарајуће научне области. У оквиру научног језичког система постоје искази који припадају различитим нивоима универзалности. У том смислу поставља се питање одређења нивоа изграђености језика оператике као науке.

С обзиром на то да су научна сазнања целовита дела у којима се широј јавности презентују достигнути резултати на убедљив, разумљив кохерентан, дакле, логички и језички коректан начин, има разлога за расправу о језику оператике уопште. Пре свега зато што има тенденција да се проблеми језика у научним делима занемарују или сматрају маргиналним према, на пример, постигнутим резултатима у датој области. Извесно је да су резултати у тој области најбитнији, али је такође битно на који начин су саопштени. Зато је потребно размотрити језик оператике као науке.

⁷¹ Gilli, A. G.: *Како се истражује*, Школска књига, Загреб, 1974, стр. 127.

⁷² Барт, Р.: *Књижевност митологија семиологија*, стр. 327.

При томе, потребно је имати у виду да су научни радници образовани и да имају право на сопствени (научни) језик. То значи да се језик у научној области, у овом случају у оператици, не може прописати, али се може разматрати са становишта јасноће научне и језичке коректности. Треба га, такође, разматрати због чињенице да се научна дела пишу језиком науке којој припадају, а већ смо истакли да је језик основно средство људског споразумевања, да је средство и предмет мишљења, смислен систем знакова и израза у датој науци.

Оператика користи језик науке одбране. При томе посебну спецификацију представља речник оператике, који се састоји од категоријалних и изведених појмова у њеној области. Зато је логично да се постигнути резултати у оператици саопштавају – пишу језиком науке одбране – језиком оператике. Основу језика науке одбране, па самим тим и оператике (као, уосталом, било које науке), чини стандардни књижевни језик. Међутим, језик науке одбране, тј. оператике као науке, није довољно изграђен, иако садржи низ специфичних термина и уопште језичких израза. Поред тога, оператика није монодисциплинарна наука нити се бави монодисциплинарним проблемима. Напротив, она сажима сазнања бројних наука и научних дисциплина, а проблеми у њеној области су махом интердисциплинарни. Отуда је и језик оператике, ма колико био аутентичан, заправо интердисциплинаран.

То доводи до тешкоћа, јер различите науке и научне дисциплине имају посебна језичка значења за исте појмове. Поготово имају посебне језичке исказе мисли које, кад се нађу у једној науци, на пример, у оператици, могу имати различита, а понекад и супротна значења. Ове тешкоће не могу се превазићи било каквом језичком доктрином, конвенцијама, у оператици. Неопходно је систематски, кроз научна истраживања, градити језик оператике, науке одбране, све докле док се ова наука не конституише.

Логично је да треба превасходно конституисати категоријски апарат оператике (науке одбране). Уз стварање система појмова потребно је, користећи већ устаљене термине и конституишући нове на основама књижевног језика, градити језик науке одбране, односно, језик оператике као науке. То је могуће учинити на два начина: (1) кроз редовна истраживања и (2) кроз посебна, тзв. метајезичка истраживања.

Кроз редовна истраживања, категоријални апарат и, самим тим, језик оператике граде се дефинисањем појмова и термина. При томе им се одређује не само садржајно (логичко) него и језичко значење. Тежња је да се дефиниције темеље на већ усвојеним значењима у оператици, али и да се дође и до језички конкретних значења, без обзира на извесне језичке конвенције. Међутим, понекад се јављају нови појмови, који уопште немају или немају адекватне термине, па их треба најпре конституисати, а затим дефинисати. Тада се ваља руководити, пре свега, логичким значењем појмова, а онда тражити адекватна језичка значења у већ конституисаном језику оператике и, разуме се, у књижевном језику.

На сличан начин гради се категоријални апарат и језик оператике кроз метајезичка истраживања. Као резултат истраживања јављају се системи дефинисаних појмова. Међу њима је успостављена диференцијација. Мада су ова истраживања у оператици ретка, несумњиво имају капитални значај за развој ове научне дисциплине. Уз то, чине поуздан ослонац у енциклопедијским и лексикографским радовима из оператике, а самим тим и науке одбране.

Дакле, језик оператике је одраз мишљења у тој области делатности. Он више постоји као језик праксе (доктринарни), јер значење његових специфичних термина још увек није прецизно утврђено. Због тога су проблеми у домену језика оператике и науке одбране често узрок неразумевања и размимоилажења између аутора, како у науци тако и у струци. Због тога је потребно отклонити епистемолошке погрешке и заблуде код научних радника и придати већи значај јасности, прецизности и чистоти језика оператике. Инсистирање на изградњи научног језика оператике не значи да постоји релативно самосталан језик струке и науке. Језик струке и језик науке се међусобно прожимају и треба да чине јединствени лексички фонд у тој области. Развој језика оператике и науке одбране, првенствено кроз метајезичка истраживања, тесно је повезан са развојем осталих конституенси (а највише предметом, теоријом и методом оператике), а често је и неопходан услов тог развоја.

Метода оператике

Наука у самој својој структури, поред свог предмета, као свој битни чинилац, садржи одређену методу истраживања, односно сазнања одређене области појава. Као систематско знање и сазнавање одређене области појава, свака наука представља јединство теорије и праксе. Међутим, она, исто тако, представља и јединство теорије и методе, јер научна теорија је сазнање одређене врсте предмета или њихових својстава на основу или помоћу одређене научне методе. То намеће потребу његовог општег одређења на бази филозофско-методолошких поставки.

Термин *метода* (метод) потиче од грчке речи *methodos*, која значи: „пут, начин, тражење... Ради се, у ствари, о начину истраживања, о начину откривања истине, пре свега..., може се рећи уопште да је метода одређени, сврсисходни плански поступак који се примењује ради постизања неког циља, ради остварења неког задатка“.⁷³ То је најопштија дефиниција методе, њено здраворазумско значење. Међутим, пошто је овде реч о научној методи (о изградњености оператике као науке), питање је шта термин *метода* означава у науци.

У литератури се могу наћи различита одређења научног метода. Те разлике нису тако велике да се не би могла прихватити било која дефиниција познатих аутора.⁷⁴ Ипак, најприхватљивија је дефиниција Б. Шешифа, по којој се под научним методима подразумевају „... начини долажења до научног сазнања, односно начини или путеви теоријско-практичног стицања, проверавања и развитака научног сазнања“.⁷⁵

Темељитија анализа ове дефиниције доводи до сазнања да појам *научни метод* треба схватити у ужем и ширем значењу. У ширем значењу појам *научни метод* подразумева целовит приступ истраживању у једној предметној области, јер обухвата стицање, проверавање и развитака сазнања. У ужем значењу, научни ме-

⁷³ Зајечарановић, Г.: *Основи методологије науке*, Научна књига, Београд, 1977, стр. 17.

⁷⁴ Детаљније о томе може се видети: Шешиф, Б.: *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1978, стр. 1; Печујлић, М.: *Методологија друштвених наука*, НУ “Службени лист СФРЈ”, Београд, 1976, стр. 53; Милосављевић, С.: *Истраживање политичких појава*, Институт за политичке студије, Београд, 1980, стр. 158.

⁷⁵ Шешиф, Б.: *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1978, стр. 1.

тод се редукује на сасвим одређени теоријски или емпиријски поступак, на пример, планирање истраживања, проверавање хипотетичких ставова, прикупљање података, сређивање и обрада података, анализирање података, итд. У том значењу метод је знатно ужи од истраживачког процеса. Истраживачки процес, по правилу, захвата више научних метода који чине начин истраживања.

Овакво двојно схватање научног метода доводи до забуне. Међутим, поставља се питање да ли забуна настаје услед формалних или услед суштинских разлика међу овим значењима. У сваком озбиљнијем научном подухвату уочавају се плански поступци истраживања, проверавања и доказивања истине, било да су: (1) сажети у једном методу, при чему се тај метод идентификује са истраживачким поступком, или се (2) низ појединачних метода (метода истраживања) сажима у истраживачки поступак, при чему се он схвата као метод у ширем значењу. У првом случају, између ширег и ужег значења појма *научни метод* нема суштинске разлике. Дакле, разлика је формална. Међутим, у другом случају разлика постоји. Она је суштинска, па је треба објаснити.

Овде је реч о садржају или структури методе, као конститутивног елемента науке. У разлагању научне методе на њене саставне делове не подразумевају сви аутори увек исте елементе. Разлике се, углавном, односе на поједине елементе, а не на садржај у целини. Пре би се рекло да је реч о нијансама него о потпуно различитим садржајима.⁷⁶ Стога се може рећи да се, и поред истакнутих разлика у погледу садржаја научне методе, ставови појединих аутора могу уопштавати и међу њима успоставити доста уочљива сличност. Већина њих у садржају научне методе укључује три дела: (1) општи приступ истраживању предмета науке, (2) методолошки поступак и (3) техничке методе.⁷⁷ Ови делови чине садржај методе науке у ширем значењу.

Сада се поставља питање: у каквом односу стоје ови делови према методу схваћеном у ужем значењу? Одмах се може уочити сличност тзв. општег приступа истраживању са најопштијим – филозофским методом.⁷⁸ Нема готово никакве разлике између ова два методолошка приступа. Иста је функција општег приступа истраживању у контексту метода и филозофског метода у контексту истраживачког процеса. Оба пружају најопштији методско-теоријски, па и идејни приступ истраживању и предмету истраживања, оба дају оријентацију у истраживању.

Постоји, такође, сличност тзв. методолошког приступа (као дела метода) са истраживачким процесом. Готово су идентичне активности и ова два појма, било да је реч о пројектовању или о реализовању истраживања. Једино се из истраживачког процеса може издвојити тзв. начин истраживања и инструментариј који су слични трећем делу метода – тзв. техничком делу. Односно, ако се из „начина истраживања“ издвоји филозофски (дијалектички) метод који је сличан општем приступу истраживања, тада је овај део научне замисли (начин истраживања) идентичан техничком делу метода.

Очигледно је, дакле, да се шире значење појма *научна метода* поистовећује са целивитим истраживачким процесом и да, при том, обухвата низ појединачних метода схваћених у ужем значењу. То доводи до појмовне конфузије (поготово термино-

⁷⁶ Детаљније о томе може се видети: Печујлић, М.: *наведено дело*, стр. 53; Милосављевић, С.: *наведено дело*, стр. 158; Лукић, Р.: *Основи социологије*, Научна књига, Београд, 1974, стр. 64.

⁷⁷ Детаљније о томе може се видети: Радиновић, Р.: *Метода ратне вештине*, ВИЗ, Београд, 1983, стр. 38.

⁷⁸ У нашој науци одбране најопштији метод је конкретан дијалектички метод.

лошке) коју методолошка теорија мора отклонити. Ова конфузија може се отклонити заменом појма (и термина) *метод у ширем значењу* са појмом (и термином) *истраживачки процес*. Међутим, то захтева да се општи приступ истраживању (у нашој науци одбране дијалектички метод) даје на почетку пројектовања (у „приступу проблему“), тако да представља оријентацију у целом истраживачком процесу. У том случају требало би редесфинисати појам *научни метод* и свести га на тзв. уже значење.

Такво значење појма своди научни метод на тзв. методе истраживања, односно методе верификације, односно емпиријске методе и технике.⁷⁹ Изван овог значења остају филозофски, затим неки општи научни и готово сви посебни научни методи, јер не садрже технички и инструментални део. За узврат, методе верификације формално не садрже општи приступ истраживању, јер та функција прелази на филозофски (дијалектички) метод.

Због свега тога потребно је селективно расправљати о садржају појединих метода који имају различиту намену у истраживању.

У основи сваког метода налазе се правила и норме истинитог мишљења (логички део), а у свим општим и посебним научним, емпиријским и кибернетичким методима још и општи филозофски (дијалектички) део, односно визија предмета истраживања. Формално, у пројекту истраживања овај део може се дати јединствено за све методе, на почетку „начина истраживања“ или већ на почетку пројекта – у „приступу проблему“.

Затим, свака метода науке мора да има тзв. „епистемолошки“, тј. „научно-теоријски део“ у којем су садржане основне научно-теоријске поставке и фундаментална сазнања одређене науке, као и категоријално-појмовно-терминолошки систем. За разлику од претходног дела, по којем се истоимена метода суштински не разликује с обзиром на науку у чијем се предметном подручју користе, овај део битно одређује припадност методе конкретной науци. Наиме, метода се мора прилагодити сазнајној природи предмета дате науке и њеном категоријалном апарату толико да представља кохерентну целину са осталим конституенсима (предметом, теоријом, језиком) те науке. На тај начин постаје специфична метода дате науке без обзира на њену мултинаучну примену.

На крају, метода науке садржи технички део. Сврха му је да пружи релевантна сазнања о непосредној примени метода (техника, поступака, инструмената) у истраживачкој пракси. Овим делом методе се даље спецификују (прилагођавају, конкретизују), у зависности од сазнајне природе предмета истраживања. Управо по овом делу метода је највише препознатљива као посебна (и појединачна) метода одређених наука или науке, па и метода ратне вештине, то јест оператике као науке.

Оператика се користи методологијом науке одбране. За методологију науке одбране може да се истакне следеће: наука одбране служи се методама истраживања које су углавном откриле друге науке, а делом и методама чијем је открићу и разради и сама допринела – за неке чак и пресудно (операциона истраживања). У науци одбране, па самим тим и у оперативи, углавном се истражује у оквиру методолошки коректно утемељеног истраживачког поступка. До оваквог закључка може се доћи на основу анализе већине истраживања. Међутим, и истраживачки поступак и методе његове реализације, такви какви се користе у оперативи (науци од-

⁷⁹ О класификацији метода детаљније може се видети: Радиновић, Р.: *наведено дело*, стр. 43–55; Група аутора: *Увод у методологију ратне вештине*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1994, стр. 14.

бране), развијени су у другим наукама, имајући у виду карактеристике и захтеве једног другачијег предмета истраживања, па потпуно не следе карактеристике и структуру операције као предмета истраживања оператике. Због тога, иако је истраживање наизглед методолошки ваљано ситуирано, никада нисмо сигурни да нам научна апаратура истраживања даје оне резултате које би било могуће добити да је све то утемељено на свесном увиду у операцију као предмет истраживања оператике и на основу тога на методи која из таквога предмета следи. То посебно треба имати у виду када се зна да је метода сазнајно најдинамичнији конституенс оператике и да од ње највише зависи креативна моћ истраживања, па отуда и научни домет добијених резултата. Од методе поготово зависе бројни теоријски (логичко-епистемолошки) и практични поступци, технике и инструменти које научни субјекти предузимају у сазнању предмета истраживања.

У основи, наука одбране, то јест оператика као наука није без методе, али је још без потпуно специфичне, аутентичне методе. Често јој се због тога оспорава статус науке. Међутим, за оперативку није суштинско питање да ли има потпуно аутентичну методу већ да ли се операција може сазнавати било којим (и чијим) методама. Највредније методе, са највећом сазнајном моћи, најчешће су универзално примењиване на врло различите предмете истраживања. Оне се, истина, прилагођавају предмету, чиме делимично постају и методе науке која тај предмет исказује. Тако су сви тзв. општи, посебни, па и емпиријски методи примењиви и у истраживању операције, те се зато може рећи да наука одбране, а самим тим и оператика, има сопствену методу и научне методе које се користе у истраживању. Научне методе, у оквиру методологије науке одбране, у контексту решавања конкретних проблема оператике, добијају своју оригиналност преко свог епистемолошког дела.

Закључак

Може се закључити да су основни конститутивни елементи оператике: предмет, теорија, језик и метода.

а) Предмет оператике представља, с једне стране, комплекс актуелних и међусобно сродних проблема са којима се човек сусреће у припреми и извођењу борбених дејстава у оквиру операције и покушају сазнавања суштине операције, као појма, а са друге, комплекс језичких, методолошких, историјских, теоријских, нормативних и других проблема актуелне конституисаности оператике као науке. Тиме је одређено подручје стварности на које се односе искази оператике као науке и сфера примене њених резултата. Дакле, предмет оператике постоји, али и даље постоје разлике у његовом дефинисању и тумачењу. У првом реду, мисли се на различитости у схватању суштине појма операције, отпоре научном приступу оперативи, инертности, конзерватизма и доктринарно-идеолошко схватање оператике. Отклањањем наведених узрока биће олакшано прихватање наведеног научног дефинисања подручја стварности на које се оператика односи.

б) У теорији оператике до сада нису идентификовани и објашњени научни закони, али то није проблем само теорије оператике. Слична је ситуација и у другим, првенствено друштвеним наукама. Тако, на пример, и теорију науке одбране, као и теорију оператике, карактеришу доктринарно-нормативни карактер и расцепканост у односу на

различите земље и савезе. Та расцепканост се нарочито осећа на најнижим деловима општости – у оним деловима где се остварује непосредна веза теорије оператике са праксом, што је највећи недостатак научне конституисаности оператике. Међутим, широко историјско-емпиријско поље пружа могућност и за отклањање тих недостатака.

в) Оператика користи језик науке одбране, али има и специфичне изразе и исказе који се односе искључиво на њено подручје стварности. При томе посебну спецификацију представља речник оператике који се састоји од категоријалних и изведених појмова у њеној области. Дакле, постоји језик оператике, који се ослања на књижевни језик уопште и језик науке одбране посебно. Језик оператике, као и науке одбране, прате бројни проблеми, али они не представљају озбиљнију сметњу у комуникацији. Он обезбеђује извесну комуникативност, али га треба егзактније научно засновати у домену категоријалних појмова оператике.

г) Оператика има сопствену методу, али она није теоријски обликована. Користи се свим научним методама које се примењују у истраживању уопште, али оне нису у довољној мери спецификоване на проблеме у њеној научној области.

Анализа неопходних конституенаса оператике употпуњује полазно одређење да је реч о научној дисциплини која је у фази конституисања и прерастања у самосталну науку одбране, зато што већ сада задовољава основне услове за науку на нижем степену конституисаности. Многи од њених конституенаса омогућавају њену потпунију афирмацију у научном смислу и код већине њих постоји значајан ниво утемељености за елементарно конституисање ове научне дисциплине као науке. У зависности од теоријске обраде широког емпиријског поља и извођења законитости, оператика ће испунити и остале неопходне услове за своју елементарну научну израђеност. Због тога се у проспективном смислу она може третирати и као наука.

Литература

1. Бугарски, Р.: *Језик у друштву*, Просвета, Београд, 1986.
2. Вишњић, Д.: *Прилог расправи о теми: Језик ратне вештине* (семантички осврт).
3. Вишњић, Д.: *Појам оружане борбе*, ВИНЦ, Београд, 1988.
4. Вишњић, Д.: Покушај идентификације концепције ратне вештине и њених филозофских претпоставки (чланак), *Савремени проблеми ратне вештине*, бр. 24/1992, ЦВВШ ОС, Београд.
5. *Војна наука* (зборник реферата), ВИЗ, Београд, 1971.
6. *Војна наука и војна доктрина* (Зборник радова са Симпозијума о војној науци 1997. године), Сектор за ШОНИД, Београд, 1998.
7. Група аутора: *Операције оружаних снага у ОНОР-у*, ЦВВШ КоВ ЈНА – КШШ оператике, Београд, 1986.
8. Група аутора: *Увод у методологију ратне вештине*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1994.
9. Зајечарановић, Г.: *Основи методологије науке*, Научна књига, Београд, 1977.
10. Ковач, М. и Форца, Б.: *Историја ратне вештине – период 1920–2000*, ВИЗ, Београд, 2000.
11. Липтаи, С.: *Теоријска израђеност тактике* (магистарски рад), ЦВШ ВЈ, Београд, 1996.

12. Марковић, М.: *Дијалектичка теорија значења*, Нолит, Београд, 1971.
13. Марковић, М.: *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981.
14. Милић, В.: *Социолошки метод*, Нолит, Београд, 1978.
15. Нинић, Р.: Размишљање о тактици, *Војно дело*, бр. 1, 1995, НИУ Војска, Београд.
16. Нинковић, Ј.: *Теоријске основе оператике*, ВИЗ, Београд, 1985.
17. Поповић, Љ. и Станојчић, Ж.: *Грамматика српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994.
18. Радиновић, Р.: *Метода ратне вештине*, ВИЗ, Београд, 1983.
19. Сакан, М.: *Војне науке*, Војна академија, Београд, 2003.
20. Славковић, Р.: *Израђеност оператике као научне дисциплине* (стручни рад), ШНО Сектора за ШОНИД, Београд, 2001.
21. Славковић, Р.: *Теоријска израђеност оператике* (докторска дисертација), ВА, Београд, 2001.
22. Талијан, М.: *Безбедносни менаџмент у супротстављању и борби против тероризма*, ВА, Београд, 2010.
23. Шешић, Б.: *Основи логике*, Научна књига, Београд, 1974.
24. Шешић, Б.: *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1978.
25. Шуљагић, Р.: Прилог разумевању ратне вештине, *Војно дело*, бр. 1, 1995, НИУ Војска, Београд.
26. Шуљагић, Р.: *Теорија ратне вештине – Научна израђеност теорије југословенске ратне вештине* (докторска дисертација), УВЈ, Београд, 1993.